

ЧАЙЛАГ-АЖЫЛДЫҢ ТӨВҮ

«Барлык» совхозтун Бижит-Хая салбырынын малынычтайгы семиртиргендиге мураттуу чалаларда унут кичиреги салбай, койнуң кыргызга, чуулгазын, хурагага түздөсүз чал ортуу эркектер чедир садалып, нияттиң малын чайлактарга ерталып унутурун турган. Ферманын бүтү индир район төвү Кызыл-Махалык суурун чалы малга-балалык, имыраа-сөөктүг, хелеге-чаглак чок ният шыкка чайлап келген ур-жунда, оң баш саны эвөө-жөө, алдыр продукция куу-лаан. Эркек чылым «Барлык» совхозтун девишкоринге унут чал чап, халып хөртүктөөн соода, чалын эки семирбей барган арган койнуң баш са-ны хорамчага таарышкан. Төрүүр койдан алган хурага-нын саны эвөө болгон. Би-жигит-Хаянын малчынын нияти-биле төрүүр 100 баш хурага олаштыр дөңгү-лө 56 хураганы мендир доруктурган. Мал-маганын чалын денге-лпир семиртпн албадылар, ону кып ажырап дөш хей мал чема чарыдап, улуг шүүдө-лү совхоз унутурун. Инкетиң сүт сап алдырың денгелди бо тилкы баштайгы 6 айы-ла көдүрүбөз. Күргөң сүт дужаарың планын үскөн.



ССРЭ-нің 50 чылы атты совхозтун Успенка суурда туудун темпиз шап-кын. Ында Дургениң № 7 НМ-ының туудугулары амылдап турар. Семен Чор-баевич Чоодунуң ууртканы эвөө чыл эгизинде бэр эмелге салбырың бажыңын, чуртталганың 1 бажыңым дужа-ан. Амгы үдө ийи аал чурттаар бажың-ны дужаары-биле белетпес турар.

Х А Р Ы Ы Н Ы К Ы М Б Э Э Р И Л ?

Бистиң Хадагайты суурда барык бажың бүрүндө теле-визор бар. Оларныкы багай амылдап турарың дугайы-да бижиң-даа шаг болдуус. Ону допчулап таныштырып ке-рейи. Кандыг-даа марканың телевизору шупту кайың анаа-ла урелип турар боор. Ында чылдагаан-на хей деп бодаар мен.

Арт кырында төпте дежур-мылдап турар улус харыса-ла чок болуп турар болду бе? Албан-биле солун дамчыдыла үезинде чок болза көргүспейн баар, чок болза шонарканаш турууптар. Антеннада чылдагаан турган болза, бажың бүрүз-нүң телевизору кала ынчал баар.

Ол хире шонарканаш, үзүп турда, лампалар-да кала шыдаар, дегерези өртте-нип каар. Септелгени чеди хи-жың ДАМБАНЫң фотозу.

ӨӨРҮНҮҢ ЧЫЛЫГ СӨЗҮ

Күзөңмаа Шырантыл ху-гайында хуудуктады чылгыт сестерин чалгыс чөр-чуртту-лар хейиң чугалаар. Ол сово-ло контроллагыа күрөш-ам-тактыктың хуулаалгын ак сепкилдиге күчөтсүн, калы аскалал турар эш-өөрүңө эвөө-сөөдөс чорун көрү-түп келген.

«ДУЖАКТЫГ» АСФАЛТ

Эрзин сууруңуң кудумчула-рын чоонта чаа асфальт-лаан. Ол кымга-даа өөрүнүч болган. Чадаг-даа кижиге, машиналыг-даа улуска эпиг болуп турган. Ынчалза-даа ол демир апарган.

Херентик ужуру болза, ол асфальтыга мал-маган, дирик амытаннар мадалып турар апарган. Чамык чикентер демир кичирп керейи. Суурдан көдүрүгү чедир орукта дөш бар. Ол чоңоңуң аалдарыңың хуу мал-маганы көдүрүгү алды таланыңа өттүр. Баз-дир Соңи биле Кара Соңи оларныкы алды баш хойлары асфальтыне кадалы берген. Түңгеленди бирозы өлгөн. Эзизиниң эки аскалалды эвөө болза, артың хойлар база ын-дыг байдалга таарыжып тур-ган. Серинмаа Соңианың хөм-нүң дуою көктүк чалын ол эвөө тазарган. Чолаачы Лоп-сан Даниловтук бир харлыг шарымыгы будун урөп алгаш, күш четтирбейн өлгөн.

Асфальтылап кылаштан эрткин кижилериник инкети чымышып турар. Та чеме мик эвөө орта чыдып кал-ган. Базарга малгаш дег ма-далып кире бэр шак ындыг шынар чок өрүк болган.

Орукту буу-хаа ийи недела дургутуңда дозупкан. Ша-лыкыны-биле эвөө, а шынар чок амыл-биле чоңуу кал-ган. Автоэспрессандан ырак эвөөсө деңгүчтөсө узуну чеди чок метр дөштүгү чөр бар. Орукту чүгө албан-биле өлөп эртер кылганмы? Чүктүгү, чикн машиналарга, трактор-ларга, чадаг-тергелерге ол чериниң таланы аажык. Кы-вөөр-чаар чүдүлдерин чарыда-лы улуг болуп турар.

Орта албан-биле скорость солуур. Чамыкта машиналар

Э д е т у р г у с т у н у ш к у н : с а н а л д а р , б о д а л д а р

САРЛЫКТЫ-ДАА, ӨШКҮНҮ-ДАА

Бистиң республиканың чам-дык райондарында сарлыкты шаамдан тура азырап келген болгай. Ынчалза-даа сөөлүгү үдө ону Улуг-Хемде. Тес-Хемде, ол ышаш Вүрүнүң «Ан-Чыраа» совхозта өстүрүп эгелээни өөрүнчүдүр. Сар-лык дээрге бот-оруга-чарыл-га, бот-акшаланышың-биле амылдаар үдө дык-ла амыктыг мал деп бодаар мен. Чүгө дие аңаа чарыдап эвөөс болгай.

Сарлыкты амгы үдө кодан-кодан азы-биле чангыс өг-бүлө азы малчынар ботта-кан кадарып турар болгай. Мен бодаарымга, бир кодан-сарлыкты ийи-үш өг-бүлө эвөө кадарар болза эпиг ыш-кан. Эвөө-биле амылдаар, сезонунг амыл үезинде элче-жик кадарарга эпиг. А мал олодлап турда шупту деге амылдаар апаар. Ол ышаш өг-бүлө эвөөсү амылдаарга, ону саарда таарымыңа, бот-такнал амылдап турар сар-лыкчыларга херезжем улус чөк-ла болгай. Ынчангаш сар-лыкты кып саары? Ындыг арга чок болза, чалгы үдө, оода-ла иоль-агуст — ийи айда ону үстүкү кластарнык өөреникчилери урулар саар кылдыр шак ынчалдыр ду-гуржур херек. Ол талзы-биле Менгүн-Тайгада Мугур-Ан-сы өртүмк шолазының дур-жугаазы бар-дыр.

Сарлыкты черле саар хе-реп. Бистиң чамдын амыл-агыйларымыс дошкун мал дээр сарлыкты сагайып ту-рары чангыт эвөө. Ону өрө-дир херек. Ол-ла өг-бүлө эвөөларың херезжемнери ону саар кылдыр өрөдир. Саар сарлыктары көвүдөи фермалаан херек чок боор деп бодаар мен. Ынчеп баар-га, баштай саанчыларга өрө-ни берген мал фермага кел-геш, база бир саанчыга ча-чыгар апаар. Ол таарымча чок. Ызааны шуут бички-зинден туруп, баглап өрөтпөс болза уузады бээр. Мончарга өрөнгөн бызаа черле чааш болуп, ынчангаш улгады бээр, ону саарда, ол ышаш эмизэрде-даа белен апаар. Бага өрөни бергенде, сар-лыкты (бызааны) чорту ка-жаага туурадаа база эпиг бо-лур. Ынчалзаа ам сарлык малды саар өрөдирде чөм хе-рек, дус чылгадып чааын-тырар.

Мен бодаарымга, сарлык биле аңаа инекти (тас-инек-ти) хайнаантаары чугула. Бир талзында, хайна сарлык суткур, ийде, семис шыраң болур. Эң ылаңгыя күрөңгө сардаа хайна херек. Сар-лыктың база тас-инектиң-даа эки шынарларын оларныкы хайнаантаары шингээди алган болур ийи. Бир эвөө ынчаар болза чүнү нанчаарлы? Эр бызаалар молдуга чедип чо-рда, оларны инектин сарлык

инекти ол хире ажаап, азы-рап турууста, оңк төлү эвөөс болуп чылдаганы чү-дөл?

Сарлыкты күрөңгө саарда чангыс аай стандарт безин чогуңуң дугайында чоонта чаа «Шын» солунга Вүрден бир автор бикизиниң санты-дыр мен. Эң ылаңгыя Мен-гүн-Тайганың совхозтарының күрөңгө дужаар малының кол нуруузу сарлык эвөө чүвө бе? Ам чангыс аай стандарт чокка канчаарлы? Сарлыкты өсө-даа амыл-агыйлар дужаап турар. Мону черле Агроулетпүрүрүмү бир анзы көрүнү үе негеп келген.

Ам өшкү дугайында каш сөс: бистиң республиканың девишкоринде аңар өшкү көвүдөп турары эки-дир. Дерт чаа сөөкс база тургус-тунду. А өшкү саар турар амыл-агый бар бе? Оңк суду хөмг, чагай. Ынчангаш ону каш айлар дургутуңа шүдөл чокка саап ал болур. Өшкү малдыг совхозтар боттары-ның сууруңуң чангыга 250 — 300 хире саар өшкүдөн тутса. Саарда бе? Бир эвөө өг-бүлениң херезжем эззи малчынар четтикпес болза, уруг-дарың эмчелдеп ал-зынар, шаанда канчал бичи-ныс урулар, ол хамаанчк өолдар безин, өшкүнү саар ийи, хойга бодаарга, өшкү-нүң эмининиң допшузу улуг, ынчангаш саарда эпиг. А бир эвөө четтикпес болза, шоланың улуг кластарнык өөреникчилери эззи каш ки-жи база көрө-биле саанчылап амылдаар. Ол сутту суурда эмелге, уруглар албан чер-леринге амылдаар херек. Өшкүнү хунде чүгө бир на-тап сагай-ла. Эртен сагай-ла, оон айналары-биле мады оларлап уңдурүтүр. Бо та-варылаа айналарың өзүл-дөзиге, семиртиргенге кан-дыг-даа шалтык болбас. Сүт-Хөлдө Бора-Тайга шолазы-ның өөреникчилериниң ада-мелери шолгаа өшкүлөр ду-залаан, олар өзүп турар деп дикнаан мен. Чогуң-на мээң бо саналым өзүрүр ынчалдыр саар өшкүлөр ол эвөө деппе?

Ба-бүгү чүдүлдериниң ду-гайында совхозтарың эконо-мистери сааар, тынаар, сай-гарар херек. Баштайгы үдө артык чарыгалдар үнүп көр чадавас, ынчалза-даа ону до-дун эгизди ал болур. Мээң бо санал-аналдарымың спе-циалистер, малчынар, мо-нчукулур чүгө деп бодаар ийи?

Амыл-агыйны чаа өзү-биле башкаары дээр, иштиңи арга-курлавырларың амыл-агый-ла болгай. Мен бодаарым-га, бугурулгениң амыл-агый-баидерге амыктыг болгу дег курлавырлар ол-ла-дыр.

Тыргын-оол МОНГУШ. Кызыл хоорай.

Ч А А Ө З У М Н Е Р Н И Ң А Ч Ы З Ы

Бөрү районун совхозтары бо чылдын январь 1-ден эгелеп долу бот-оруга-чарылгаме болгаш бот-акша-ланышыңың кирген. Амыл-агыйны эргелеп башка-рыңың ол чаа байдалыңа шудуп кирериниң бети-нде кадарар өрөдиргениңе кичизгениң улаңдыр-ган бис. Экономиктиң бүгү нияти өрөдиргениңиң үн-десиниң кылдыр Күрүңе бугурулузуник (каты-шымышыңың) дугайында СССР Хойлузуң кийи бугу-руңгө чедирерин өрөдиргениңе. Ол Хойлу бугуру-бугурулге малликтең бот-оруга-чарылганы болгаш бот-акшаланышыңың дурминерин барымадалап амыл-агыйны чорудар. Совхозтарың бугурулге бо-лгаш соңма талазы-биле амыл-чорудуга, ашпа-левери күш-аңычы коллективтиң амылдап алган ашпа-левериниң күсөл-биле боттаныр.

Совхозтар бот-акшаланыш-кыңа кирген-биле хообаш-тыр мал, чөр амыл-биле бот-а, эвөө, өг-бүлө керээниң чө шилчиди. амыл телеви-р нияти орулдаан хамаарыл-гыл болуп керээлерде айт-кан. Оон чангыс «Кому-нэчче өрүк» совхозтун күш-аңычы коллективтеринде көрүп болур. 3 хойжу бот-а-дала нияти-биле 49 малчы өг-бүлө керээниң биле амыл-ап турар. Бөрө чарып алган малды өг-бүлөдө дүк, хура-ган, немелде дөш дөш көр-гүзүлгө-биле белж төңү түнелдерин чедип алдырыңа сонугурады.

Баштайгы түнелдеринде ал-гаш көрөгө, өг-бүлө керээниң чө кирген малчынынның за-рысаалга белп, материал-дыг чарыгалдарың камна-лаа, бар нияти кураалар-дарың шын амыл-агыйны дөш амыл-херектерин өлө түрү-түп турар. Улаатай хойжу бот-адала 100 төрүүр хой

Кожуай Сат хээр көрүгү-дүгү чедип ап, бир серге-ден-не 916 грамм дүктү ку-рүңгө дужааган. Төрүүр өш-кү кадарыларында Күзөң-маа Монгуш күстө 89 ала-ны алган. Өшкү бүрүзүлөн 828 грамм дүктү кыргып, муртук чылдарың денгел-динде дээр түнелдеринг амылдаан.

Совхоз дирекциясы малчы-ны санында бугурулге өтөттө-рин бугуалтардаа ажиткан. Ында бугурун продукция, продукция бугурулгениң үн-десиниң чылдыр чарыгалдары, акша база киж-шак-биле санап, ай са-ныла малчының боңуңа чедирп турар. Ынчангаш малчы бүрүзүлө тускай кы-лырааштары ажиткылаан. Ол кылырааштарың дуузы-биле чарыгалдарың унутурун турарың түбүсү кылып, боттандырып турар. Оң түн-нелдиге малчы киж-шак ма-териалдыг чарыгалдарың камна-лаа дөштөмүз дөштөмүз кылырларын эпиг аралы тур-густуған. Палла көрүңгөн бугу санаашчыларын көрүп турган, кылып бугурун амыл дөш нияти орула-ның 52,2 хуузу талейр кылдыр алдыны дугурушкан.

Малчы бригадаларда чөүл-лелерин тургустуған. Оларны ууртту-биле муралчы ма-лчыныкы чөүлелериниң ке-жигерини кылдыр солган. Ол чөүлелерини туралдына бригадаларың бугурулге бо-лгаш соңма айттырыларын шийтирлеп, чугалаагың ту-

Бот-оруга-чарылга, бот-акшаланышыңа турар эвө-нө, өг-бүлө керээниң өй-шан-да хынаары, инттиң бот-оругуны коллектив бугурун-ге амылгары, оң хынаады-зын күштелдирери чугула черин эвөөп турар. Ынчал-заа «Коммунизмче өрүк» совхозтун специалистери аң-даа чамдык айттырыларын шийтирлеп шыдааан. Илаң-гыя сүт-бараан ферманың, бола мал кадарчыларын, ав-топарты коллективтиң керээ-ге шийтирлерин боттанды-рай турар. Малчыныкы болгаш специалистериниң эко-номикти өрөдиргени чогуур деңгеле тургустуулаан.

Бот-акшаланышыңиң ийи байдалдарында өңчө кол-чугула: бугурун турар про-дукцияны шынары болур. Ону чедип алыр төлөсө малчы эки семиртир, эки шынарыг хей дүктү кыргып алыр, инектен саар сутту көвүл-дир, га черин бермечелини күштелдир дөш күжө-нишкениң амыл-агыйны не-геттирип турар. Ол сорулга-ны совхозтун амыл-ишчилери эки билп, керээ-биле амыл-лаар арганың амыл-агый боттанып эгелөөн чаа өзүм-нө, республиканың малчы-нар Наалымга те-шпелтир ужуражыр дөш белет-көп турар.

Кызыл-оол ООРЖАН. Вүр РАУН-тук кол эконо-миз.

Эле тургустунушкун деп революшун шимчээшкениң бир кол негелээс — сөс биле амыл-херек канчал-даа карышпас ужурул. Оон баш-ка эле тургустунушкун, дур-гелээшкун дугайында чуга-лаан-даа херек чок. Хооуу сөстөн хөмүүс калган.

Каш-Хемде «Совет Тыва» совхозтун дирекциясы, парт-ком, агроком ууртукчулары көдө Советтик күсүмө-биле дугурушкан. 1987 чылда магалыг шийтири хуула алган турду. 1988 чылдыг баштайгы айында эгелээ, чылга малды амыл-агыйны көөрүн улааттырар, ынчан-гаш амыл-агыйны совхоз бугурулузунгө калбаа-биле амыл-агый деп илмг болган. Бистер ол шийтир-ни черле аажок шы, чөптү деп санап турган бис. Чүгө дие совхозтун бугу-лаа специалистеринге, бригадир-лениңе база ууртукчу-лаа амыл-агыйларга мунар алы-тарын амыл-агыйны бажы-лаар, автомашиналар мунар нуртук эвөөдөр, кынар-нар материалдары кынар-нар сорулга салгыны колло-ктивтиң улаузына кымы өөрү-чүт эвөө боор. Ынчангаш со-вхозтун улаузы амыл-агый турду-вус. Бир-тээ илмг сорулга салдыган болганда, азын-дык дерг-херекселерин — ша-нак, тергени, эер-чүтүни до-раан тып салары-биле дирек-торун амыл-агый талазы-биле ораалканың Михаил Монгушка дааскан, азын-дык шуут-ла бүрүн дерг-херек-селери-биле улуска бажы-лаар, оон аңгыла амыл алы-тарын совхозтун амыл-ишчи-ларыңа база хөдөлөдир, кышкы үдө амыл алытарын

